

DR. FARKAS BEÁTA

ADALÉKOK A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY ÉS A GAZDASÁGPOLITIKA VISZONYÁRÓL

A magyar gazdasági mechanizmusról, reformjáról avagy továbbfejlesztéséről (mikor mi az illendő szóhasználat) már rengeteget írtak. Ha az ember olvassa az újságokat, nézi a tévét, hallgatja a rádiót, az a benyomása támadhat, hogy minden magyar született közgazdász. Lassan az a tény is bekerül a köztudatba, hogy a reformfolyamat mind a reálviszonyokban, mind a szellemtörténet síkján megtorpanásokkal halad előre. Az eszmei fejlődésben Bródy András három csomópontot állapított meg, az 1953—1957-es időszakot, a hatvanas évek közepét, és a hetvenes évek végétől kezdődő időszakot.¹ Lengyel László kiegészítette ezt egy negyedik szakasszal, az 1946—49-es évekkel, mert ha eltekintünk ennek a korszaknak a vitáitól, érthetetlené válik, hogyan született hirtelen annyi reformgondolat az ötvenes évek második felében.²

Ha végigtekintünk ezen a hullámmozgáson, felvetődik a kérdés, hogy kimutatható-e a megtorpanások valamiféle „természetrája”. Hiszen a világ gazdasági kihívások közepette a feszültségek halmozódásának egyik forrása éppen az, hogy a gazdasági mechanizmus fejlesztése nem folyt töretlen lendülettel. Eme „természetráj” kidolgozása sok irányú megközelítést igényelne. Vizsgálni kellene a gazdasági, politikai intézményrendszer mozgását, a politikai, gazdasági szférában megjelenő érdekcsoportokat, a gazdaságpolitika és a közgazdaságtudomány viszonyát, valamint azt, hogy milyen értékek, elvek alapján legitimálják, illetve legitimálják-e egyáltalán a reformfolyamat lassítását, megtörését. Ez egy olyan nagy témakör, ami messze meghaladná egy ilyen tanulmány kereteit. Másrészt a kimerítő elemzéshez olyan politológiai, gazdaságszociológiai felmérésekre lenne szükség, amelyek azt hiszem nemcsak nekem nem állnak rendelkezésemre. A magyar gazdasági mechanizmus történetének leírását megtaláljuk Antal László izgalmas könyvében³. Ő elsősorban a reálfolyamatok elemzésére teszi a hangsúlyt, de vázolja az eszmetörténeti háttérrel is. Így ez a könyv egyfelől nagyszerűen megvilágítja a megtorpanások időszakait is, de természetesen a politológiai vizsgálatokat nem pótolhatja.

Ebben a munkában a fenti témakör egyik részletkérdésében kívánok kissé elmélyedni. Nevezetesen, hogy a reformok ellenzői milyen legitimációs fegyvertárat használtak a reformfolyamat lassítása, netalán visszafordítása érdekében? Kimutathatók-e egyáltalán tipikus érvek, értékek, tipikus képviselők? Két korszakot emeltem ki, az 1954—1957-es periódust és az 1968—1978-asat. Ugyanis ez a kettő befejezett cik-

¹ Bródy András: A gazdasági mechanizmus bírálatának három hulláma. Közgazdasági Szemle, 1983/7—8.

² Lengyel László: A gazdasági mechanizmus reformjáról — A Vélemények/Viták sorozat A magyar gazdaságirányításról c. kötetének margójára. Valóság, 1984/9.

³ Antal László: Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján. KJK Budapest, 1985.

lus és mindkettő a rendszer megszilárdult keretei között zajlott. A minőségileg más szituáció miatt az 1946—49-es éveket ebből a szempontból nem lehetne összevetni. Érdeklődésem a nyilvánosság számára készült publikációkra terjedt ki, hiszen pont arra vagyok kíváncsi, hogy a különböző elképzeléseket milyen érveléssel akarták a társadalom előtt elfogadtatni. S mivel egy-egy nézet útját meghatározza, hogy a politika hogyan viszonyul hozzá, a szakfolyóiratok mellett a politikai jellegű sajtóorgánumoknak (Társadalmi Szemle, Pártélet, Népszabadság) szenteltem különös figyelmet.

1. *A reformelképzelések és ellenérvek 1953—1957 között Ingadozó politikai helyzetben 1953-tól 1956-ig*

A MDP Központi Vezetőségének 1953 júniusi határozata új politikai irányvonalat jelölt ki. A közgazdászok számára a döntő biztatást az 1954 októberi KV-határozat adta meg. A határozat tárgyalja a Közgazdaságtudományi Intézet felállításának és a Közgazdasági Szemle újbóli megindításának szükségességét. A Közgazdasági Szemle 3. számában meg is jelent a gazdaságirányítási rendszer első átfogó bírálata Péter György tollából.⁴ A „Bürokrácia és túlzott centralizmus” c. részben bemutatja, hogy a tervutasítások tömkelegével nem lehet javítani a gazdálkodás minőségi jellemzőit. A helyi önállóság csak szólamokban létezik. A döntő láncszem a gazdaságosság, írja a szerző. A központi utasításoknak csak a célokra szabadna vonatkozniuk, a megvalósításukra szolgáló eszközöket a vállalatoknak kellene megválasztaniuk. Érdekelte is a cél elérésében kell tenni, mert ha a mennyiségi termelés teljesítésére ösztönzünk, a termelés öncélúvá válik. A piaci ellenőrzés szükségességét nagyon rejtjelezve, mai szemmel furcsa terminológiával írja le Péter György: „Az ellenőrzés nemcsak felülről, nemcsak hatalmi, adminisztratív eszközökkel történik, hanem az alapvető érdekazonosság mellett az egyes vállalatok között fennálló (ugyanígy: a vállalatok és a fogyasztók között fennálló), az áruviszonyokból, az értéktörvény működéséből, valamint a munka szerinti elosztás elvéből fakadó, helyzetük, törekvéseik és feladataik különbözőségéből eredő ellentétek felhasználása révén”.⁵

A szerző a továbbiakban kifejti, hogy miért tartja a vállalati jövedelmezőséget a gazdaságosság ismertetőjelének. Kiegészítő megjegyzéseinek végén igyekszik elhárítani a lehetséges ideológiai ellenvetéseket. Szerinte a haszon, a nyereség, a jövedelmezőség, a kereslet, a kínálat stb. használata nem jelent jobboldali elhajlást, mert ezek a kategóriák a szocializmusban csak formailag hasonlóak a kapitalizmuséihoz. „A jövedelmezőség követelményeinek érvényesülésével, a pénz szervező és ellenőrző funkciójának következetesebb felhasználásával nem veszélyeztetjük sem a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalmi helyzetét, sem a szocializmus alaptörvényének vagy a tervszerű, arányos fejlődés törvényének érvényesülését, a végzett munka arányában történő elosztás elvét, nem fékezzük, hanem elősegítjük a szocialista népgazdaság rohamos fejlődését. Másrészt: nem teremtjük meg a kizsákmányolás, a munkanélküliség, a túltermelési válságok jelentkezésének lehetőségét.”⁶

1955 márciusában újabb politikai-gazdaságpolitikai fordulat történt. A Központi Vezetőség vissza akart térni az 1953 június előtti irányvonalhoz. Ennek a lecsapódása rövidesen jelentkezett a közgazdasági elméletben is. A Közgazdasági

⁴ Péter György: A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában. Közgazdasági Szemle, 1954/3.

⁵ Uo. 309. o.

⁶ Uo. 322. o.

Szemle 1955. 3.—4. sz. szerkesztőségi cikket közölt „Feladataink a KV márciusi határozatának megvalósításában” címmel. Ebben ismertették, hogy a határozat mi-
ben látja a közgazdaságtan területén a jobboldali, kispolgári, polgári nézetek meg-
újulását. A közgazdaságtan: — nem foglalkozik az iparosítással, a termelékenység
növelés, jövedelmezőség kérdésével,

— nagy jelentőséget tulajdonít az egyéni paraszti kisárutermelésnek, nem hang-
súlyozza a szövetkezeti mozgalom fontosságát.

Azután témánként részletezik a kifogásolt cikkeket. Így pl. azt is megtudjuk,
hogy „a Közgazdasági Szemle Vita cikkek rovatában megjelent egyes cikkek odáig
mentek az értéktörvény túlbecsülésében, hogy lényegében ki akarták terjeszteni
a törvény hatását a szocialista ipar termelésének szabályozására is”. Ez a törekvés
„szűkíteni akarja a tervszerű, arányos fejlődés követelményének, a népgazdasági
tervezésnek a hatókörét”. Ez pedig egyértelmű „bizonyos ösztönös elemek érvénye-
sülésével”.⁷ Ezután nem volt meglepő, hogy nemsokára megjelent három, Péter
György javaslatait támadó cikk. Hevesi Gyula írásában ugyan elismeri a túlzott
centralizáció, bürokratizmus létét; szerinte azonban „az anyagi érdekeltség döntő
láncszemlé tétele a vállalatvezetés mai politikai és gazdasági színvonalán éppen az
ellenkező eredményekre — még több hamis kimutatásra és „hamis termelésre” —
vezetne, mint amit tőle Péter György remél”. A piaci kontrollt azért veti el Hevesi,
mert „a vevők piaca az ösztönzés lehető legdrágább fajtája, mert a felesleges termék
nem a kapitalista nyakán marad, hanem az egész népet károsítja”. Úgy látszik a
szerzőt a hiánygazdaságban felhalmozódó eladhatatlan árukészletek léte nem zavar-
ta. Azt is leszögezte, hogy nem elvi kifogása van az ellen, hogy bizonyos kapitalis-
ta módszereket eltanuljunk, hanem a szocialista gazdálkodási módszerek „sokkal
olcsóbbak, közvetlenebbek és hatásosabbak”. A recept így a szokásos: magasabb
színvonalú vezetést, műszaki kultúrát.⁸

Kemenes Egon ellenvetései között szintén szerepel, hogy a vevők piaca mellett
lesz olyan termék, amely nem szolgál majd kereslet kielégítésére. Szerinte a jövedel-
mezőség szerepe a szocialista vállalatban csak az lehet, hogy „megmutassa: mekkora
hatásfokkal használta fel a vállalat a tervszerű termeléshez igénybe vett eszközöket”.
Kemenes rámutat egy fontos közgazdasági összefüggésre is: ahhoz, hogy a gazdaságos-
ság és a jövedelmezőség egymással korreláló fogalmak legyenek, egy sor változásra
lenne szükség az egész gazdasági környezetben (pl. az árrendszerben).⁹

Vincze Imre inkább a tervezés kérdésével foglalkozik. Megállapítja ugyan,
hogy még mindig nem nyugszik eléggé tudományos alapokon, de a centralizáció
túlzottságát már csökkentették, és elegendő ezen az úton továbbhaladni. „A szocialis-
ta államnak feltétlenül feladata a társadalmi termékek termelésének és felhasználá-
sának használati érték szerinti tervezése”. „Pusztán a vállalati jövedelmezőség meg-
határozása korántsem elegendő az állam érdekeinek, a szükségletek tervszerű kielégíté-
sének és a népgazdaság arányos fejlődésének biztosítására.”¹⁰

A három cikk közös vonása, hogy némi javítással kívánatosnak tartja a gaz-
daságirányítási rendszer változatlan fenntartását, amit ebben a tervutasításos formá-
ban rendszerspecifikusnak tekintenek, az eltérést pedig kapitalista elhajlásnak.

⁷ Feladataink a Központi Vezetőség márciusi határozatának megvalósításában. Közgazdaság
Szemle, 1955/3—4.

⁸ Hevesi Gyula: A termelés gazdaságosságának feltételeiről. Közgazdasági Szemle, 1955/2.

⁹ Kemenes Egon: A gazdaságosság szempontjainak érvényesülése a vállalati tevékenységben.
Közgazdasági Szemle, 1955/3—4.

¹⁰ Vincze Imre: Tervezési módszereink tökéletesítésének néhány problémája. Közgazdasági
Szemle, 1955/10.

1956 júliusában újabb módosítás következett a politikai életben. A problémákat nem tudták megoldani, de a tudományos élet számára újra tágabb lehetőségek nyíltak. Péter György két részes cikkben védte meg álláspontját.¹¹ Nagy Tamás az újonnan kiadott politikai gazdaságtan tankönyv kapcsán fejtette ki bíráló nézeteit. Erdős Péter pedig a következőképp foglalta össze mondandóját az addig dogmaként hirdett gazdasági tételekről: „Nem igaz az, hogy a törvények szabják meg a fejlődés részleteit. Nem igaz, hogy a vezető szervek valamiféle mindenható, mindent szabályozó törvények pontos ismeretében írják elő a közvetlenül gazdálkodó szervek tevékenységének jóformán minden részletét. És végül nem igaz, hogy a terv mégoly pontos végrehajtásának végeredménye az objektív törvények megkövetelte egyedül lehetséges legelőnyösebb fejlődés.”¹²

Gazdasági reformkoncepció állami megrendelésre

1956 végére a minisztériumok és a Nagy-budapesti Központi Munkástanács részéről több reformtervezet látott napvilágot, amelyek célja már egy átfogó, a szervezeti, intézményi rendszerre is kiterjedő reform volt. A minisztériumi javaslatok összegzésére 1956 végén, 1957 elején került sor.¹³ Nem sokkal azután, hogy megalakult a MSZMP és a kormány, összeült a kormány új koordinációs testülete, a Gazdasági Bizottság. Ennek tanácskozásán Apró Antal bejelentette, hogy „ki kell dolgozni a kormányprogram gazdasági részét ... Ezenkívül szükségesnek tartja egy széles körű gazdasági szakértőkből, munkástanácstagokból, ipari és mezőgazdasági szakemberekből álló bizottság létrehozását, amely a gazdaságpolitika és gazdaságvezetés módszerei kérdéseit a kormány számára kidolgozza”.¹⁴ A továbbiakban nem a Közgazdasági Bizottság munkáját kísérjük figyelemmel, hanem — témánknak megfelelően — a sajtóban 1957 folyamán kibontakozó vitát, ami az idő múlásával egyre inkább a reform elleni kemény támadásba ment át.

A nyilvánosság előtt a reformelképzelések elleni támadások már 1957 márciusában megkezdődtek, még mielőtt a Közgazdasági Bizottság javaslatait publikálták volna. Az újonnan induló hetilap, a Gazdasági Figyelő első számában egyszerre ad helyet Varga Istvánnak (Egy nem marxista közgazda számadása) meg Ripp Géának és Molnár Endrének (Különös vezércikk). Utóbbiak elmarasztalják a Közgazdasági Szemle múlt év októberi—novemberi vezércikkét, amely „a bajok gyökereit a termelési viszonyokban véli megtalálni, a cikk fő törekvése arra irányul, hogy gazdasági rendszerünk alapjainak helyességét tegye kérdéssé”.¹⁵ Azután szinte nem találunk olyan számot, amely ne foglalkozna ezekkel a kérdésekkel. Nagy Tamás figyelmeztet, hogy nem szabad olyan mértékben átvenni kapitalista módszereket, ami már lehetlenné teszi a szocialista ember kialakulását.¹⁶

Ripp Géa újabb cikkel jelentkezik, amelynek gondolatmenete a következő: az állami centralizáció felváltása decentralizációval a tervszerűség feladását jelenti,

¹¹ Péter György: A gazdaságosság és jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban. Közgazdasági Szemle, 1956/6., 7—8.

¹² Nagy Tamás: A politikai gazdaságtan néhány kérdéséről. Erdős Péter: A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről. Közgazdasági Szemle, 1956/6.

¹³ Pető Iván—Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945—1985 I. KJK Budapest, 1985. 343—351. o.

¹⁴ Idézi Berend T. Iván: Gazdasági útkeresés 1956—1965. Magvető Kk, Budapest, 1983. 25. o.

¹⁵ Ripp Géa—Molnár Endre: Különös vezércikk. Gazdasági Figyelő, 1958. márc. 7. 8. o.

¹⁶ Nagy Tamás: Varga István számadásához. Gazdasági Figyelő, 1958. márc. 21.

ami anarchiát szül, ez pedig nem lehet a bürokratizmus orvossága. Megkezdí a revizionista jelző osztogatását is.¹⁷

Májusban Háy László így összegzi a „revizionisták bűneit”: „elutasítják a szocialista állam vezető szerepét a gazdaság szervezésében. Ezzel függ össze, hogy elutasítják a gazdasági teendők irányát meghatározó központi tervet is. Ezzel szemben elsődleges szerepet szánnak a kereslet és kínálat spontán játékanak és az értéktörvény minél korlátlanabb érvényesülésére vesznek irányt”.¹⁸

Mai szemmel olvasva az a benyomásunk támad, mintha direkt értenék félre a reformjavaslatokat. Áprilisban a Közgazdasági Szemlében megjelenik az első reformképzés¹⁹, amely már tele van kompromisszumokkal. (Lassú átmenetként képzelik el a reformot, vegyesen alkalmazva közvetlen és közvetett irányítási eszközöket, alig érintve az intézményrendszert, részben fenntartva a központi anyaggyártást stb.) Varga István is elhárítja a revizionizmus vádját²⁰, erre válaszol Háy László, mintegy feleletet adva a mai olvasó gyanúsítására is. Szerinte a kötelező tervutasítás eltörlése „tömény revizionizmus”, az a minisztérium, amelyeknek a vállalati tervet csak tájékoztatásul küldenék meg, samaritánus intézmény vagy Üdvhadsereg lenne.²¹ A vélemények megoszlását tükrözi az a vita is, amelyet az OT tervgazdász körében tartottak. A résztvevők egy része címzett terv hiányában nem látott biztosítékot a terv teljesítésére, egyesek a kívánatos struktúraátalakítást sem tudták másképp elképzelni.²² Kopátsy Sándor a Népszabadság hasábjain úgy tette fel a kérdést: „Melyik a sürgősebb: gazdaságvezetési módszereink átalakítása vagy hibáinak kijavítása?” Ő az utóbbira szavaz, mondván, hogy a reform elméletileg nem kellően megalapozott, a gazdasági helyzet nem kiegyensúlyozott és a bevezetéskor különböző zavarok léphetnének fel.²³

Varga Edit szeptemberben ugyanitt hasonlóképp vetette fel a kérdést. Elvi ellenvetései: jövedelmezőség alapján nem lehet a tervek szerint kialakítani az ágazati arányokat, a versenyhez szükséges kisvállalatok létrehozása nem gazdaságos, tönkremenni meg úgy sem hagyja majd őket az állam.²⁴

Őszre a reform kérdése „lefutott üggyé” vált. Friss István a MSZMP Politikai Akadémiáján tartott előadásában négy közgazdászt, Péter Györgyöt, Nagy Tamást, Erdős Pétert, Kornai Jánost revizionistának, ill. a revizionizmushoz közel állónak bélyegezett.²⁵ Utóbbit az 1957 tavaszán megjelent „A gazdasági vezetés túlzott központosítása” c. munkája miatt. Elképzeléseik végső hatása Friss szerint a kapitalizmus lenne.

Így mire a Közgazdasági Szemlében 1957 októberében és decemberében Varga István tollából megismerhette a szélesebb közönség is a Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásait, a dolog tárgytalanná vált.²⁶

¹⁷ Ripp Géza: Tervgazdaság vagy anarchia? Gazdasági Figyelő, 1958. márc. 28.

¹⁸ Háy László: Tisztázzuk a nézeteket! Gazdasági Figyelő, 1958. máj. 2.

¹⁹ Bokor—Gadó—Kürthy—Meitner—Sárosiné—Wilcsek: Javaslat az ipar gazdasági irányításának új rendszerére. Közgazdasági Szemle, 1957/4.

²⁰ Varga István: Az „egyesek” és a „kettesek”. Gazdasági Figyelő, 1957. jún. 6.

²¹ Háy László: Vagy alusznak, vagy nem hallják... Gazdasági Figyelő, 1957. jún. 6.

²² Vita a gazdaságirányítás tökéletesítéséről az OT tervgazdász körében. Közgazdasági Szemle, 1957/5.

²³ Kopátsy Sándor: Melyik a sürgősebb: gazdaságvezetési módszereink átalakítása vagy hibáinak kijavítása? Népszabadság, 1957. ápr. 27.

²⁴ Varga Edit: Tervgyártásunk megjavítása vagy revíziója? Népszabadság, szept. 8.

²⁵ Friss István: Népgazdaságunk vezetésének néhány gyakorlati és elméleti kérdéséről. Népszabadság, 1957. okt. 2.

²⁶ Varga István: A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai. Közgazdasági Szemle, 1957/10., 12.

2. Új fejezet a gazdaságirányítás történetében A nekilendülés évei 1968—1971

A második reformciklus leírásával már lényegesen nehezebb dolgunk lesz. Olyan egyértelmű állásfoglalásokat ugyanis, mint az előző időszakban, nem találunk. Az apró, leheletnyi változásokat alig lehet megfogni, de éppen ezért érdemes alaposabban tanulmányozni ezt az időszakot. A 80-as évek szakirodalmában sokszorosan leszögezett megállapítás, hogy az 1966-os KB-határozat, amely a gazdasági reform mellett döntött, kompromisszumos jellegű volt, a szervezeti rendszert változatlanul hagyta. Az ebből adódó konfliktusok már nagyon korán előrevetítették árnyékukat, szinte már a reform bevezetése pillanatában. Nyers Rezső előadást tartott a gazdasági reform társadalmi kihatásairól a MSZMP Politikai Főiskoláján, amit a Társadalmi Szemle 1968/3. száma rövidítve közölt. Ebben azt részletezte, hogy a gazdasági reform milyen pozitív hatással lesz az államélet és a szocialista demokrácia fejlődésére.²⁷ Az állami, társadalmi és gazdasági szervezetek egymáshoz való viszonyáról azonban nem alakult ki egységes álláspont. A Népszabadság 1968. jún. 4-i száma részleteket közölt Lakos Sándornak ugyancsak a Politikai Főiskolán elhangzott előadásából. Miután leszögezte, hogy ezután a párt gazdaságirányításának elvibbnek kell lennie, ennek *indoklását* furcsa módon a következőképpen kezdte: „Nem törekszünk arra, hogy teljesen megszüntessük a párt szervező funkcióját, ha tetszik operatív tennivalóit a gazdaságban sem, tehát nem értünk egyet azzal, hogy a pártot csak eszmei, teoretikus irányítónak és nevelőnek fogjuk fel.” A feladatok elosztása ügyis reménytelen, azt kell elérni, hogy a párt, az állami és más társadalmi szervek másképp foglalkozzanak ugyanazokkal a kérdésekkel. „Az azonos kérdéseknek ilyen sajátos megközelítési módjait még nem sikerült kellően kidolgoznunk a párt esetében sem.”²⁸ 1968. júl. 23-án szintén a Népszabadság hasábjain Bakos Zsigmond a VI. ker. pb. első titkára örömmel nyugtázta, hogy a kerületi pártszervek megértik: „a gazdasági kérdéseket politikai módszerekkel kell megközelíteni”.²⁹

Az elképzelések 1969-ben sem változtak. Horváth József a Népszabadság 1969. febr. 6-i számában a gazdaságban tapasztalható „apolitikus belefeledkezéseket” ostromozta.³⁰ Máj. 25-én ugyanő már azon bosszankodik, hogy egyes vállalatvezetők a pártot afféle mozgósító, kármentő csapatnak fogják fel, holott a vállalatvezetésnek a reform eszközeivel kell megoldaniuk a gondokat. A pártszervezet dolga a politikai munka.³¹

A Közgazdasági Szemlét böngészve, ezekben az években először 1970-ben bukkanunk egy érdekes megjegyzésre Csikós-Nagy Béla írásában. A korabeli olvasó valószínűleg nem túl nagy jelentőséget tulajdonított neki: „Az operatív állami irányításról vallott felfogásban is változást figyelhetünk meg. A csak utasítás vagy csak ösztönzés hipotézise a gyakorlatban egyre nehezebben követhető... Szerencsére kialakulóban vannak az operatív állami irányítás változatos formái... Amiről itt szó van, az valójában az információk megfelelő áramlása a makro- és mikroszféra összefüggésében, végső soron a gazdasági alakulatok közötti kapcsolatoknak olyan rendszere,

²⁷ Nyers Rezső: Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi és politikai kihatásai. Társadalmi Szemle, 1968/3.

²⁸ Lakos Sándor: A párt politikai és szervező munkája a gazdaságban. Népszabadság, 1968. jún. 4.

²⁹ Bakos Zsigmond: Pártmunkánk közgazdasági vonatkozásai. Népszabadság, 1968. júl. 27.

³⁰ Horváth József: Gazdaság és politika. Népszabadság, 1969. febr. 6.

³¹ Horváth József: Pártszervezet a reformban. Népszabadság, 1969. máj. 25.

amely tanácsadás, konzultáció stb. formájában a döntési hatáskörök érintése nélkül is képes a társadalmi és vállalati érdekek megfelelő egyeztetésére.”³² Akkor a szerző még maga sem gondolta, hogy a recentralizálás folyamatának egy rendkívül fontos mozzanatát regisztrálta.

A politikai sajtóban lényegesen több megfigyelni valónk akad 1970-ben. A cikkek három téma körül csoportosulnak: a meginduló munkaerőmozgások, a vállalati önállóság és az állami, pártirányítás kapcsolata, valamint az elharapózó anyagiasság, „harácsolás”. Különösen az utóbbi két témával foglalkoznak gyakran. A Népszabadságban 1970. jún. 4-én Varga Gyula (Zala megyei első titkár) még azt tartja erénynek, hogy „alapszervezeteink és csúcsvezetőségeink nem a gazdaságvezetés mindennapos munkájába avatkoznak be, hanem elvibb, átfogó segítséget nyújtanak, kiemelten foglalkoznak egy-egy olyan területtel, ahol akadozik a fejlődés”.³³

Január 15-én Tóth Pál már szükségesnek látta meghúzni a vállalati önállóság határát, amely szerinte ott van, „ahol kétes üzleti vállalkozásokat, csak magánérdeket szolgáló spekulációt érint.” Azt már nem tudjuk meg, hogy egy üzleti vállalkozás mitől lesz kétes. A cikkben egyébként helyeslőleg idézi a Békés megyei Pártbizottságot: „Az operatív beavatkozás mellőzése a pártszervek részéről helyes, azt viszont bírálni kell, ha az üzemi pártszervezetek csak elméletieskednek és csupán elvi álláspont kialakítására korlátozzák a termelő tevékenység segítségét.”³⁴ Az újfent titok marad, hogy az „elméletieskedés” és az operatív beavatkozás között még milyen közbülső lépcsőfokok vannak. Az előbbi szerző újabb, jan. 29-i írásának címe önmagáért beszél: „Nyereség mindenáron”. A kiinduló probléma: olcsó cikkek tűntek el Békés megyei boltokból. „A bírált jelenségek egyike sem törvénytelen, mégsem helyeselhető. Azt a szemléletet tükrözik, amely csak a nyereséggel számol semmi mással.”³⁵

Febr. 26-án Sólyom József közzétette az V. ker.-i pb. tapasztalatait a reform végrehajtásáról. Ebben elmarasztalták a pártszervezeteket passzivitásukért, mert „nem tűrhetik el, hogy a minisztériumok vezetői ne vegyék figyelembe saját pártszervezetük észrevételeit, javaslatait.” A vállalati pártszervezetnek pedig azt kell figyelembe vennie: „a saját vállalata mint társadalmi tulajdon, kielégíti-e azokat az igényeket, amelyekért létrehozta és működteti a társadalom. A válasz e kérdésre nem kevésbé fontos, mint a forintjövedelem. Egyes vállalatok a népgazdasági érdek rovására is igyekeznek előnyökhöz jutni, nemegyszer manipulációs ügyletekbe bocsátkoznak, hogy nagyobb vállalati hasznot szerezzenek. Mindezt szó nélkül tudomásul venni, ehhez segédkezett nyújtani, súlyos politikai hiba.” A gazdasági vezetők többsége azonban felismerte, hogy „nélkülözhetetlen számukra a pártszervezet politikai segítő tevékenysége”. S a végső konklúzió: „a párt vezető szerepét nem csupán az állam és a közélet magasabb szféráiban, de a társadalom és a gazdaság valamennyi szintjén kötelességünk biztosítani.”³⁶

Ezt a gondolatmenetet azért kellett hosszasan idéznünk, mert a továbbiakban gyakran találkozunk vele. Sokan a párt és az állam vezető, irányító szerepét a gazdasági életben csak a közvetlen beavatkozások útján tudják elképzelni. A piaci viszonyok beépítésének zökkenőire hivatkozva igazolják nélkülözhetetlenségüket. Utána egy olyan idegen logikát érvényesítenek, ami keresztezi az áru- és pénzviszo-

³² Csikós-Nagy Béla: Gazdasági mechanizmusunk fejlesztésének főbb kérdései. Közgazdasági Szemle, 1970/4. 457. old.

³³ Varga Gyula: Fejlődő mezőgazdaság, erősödő pártszervezetek. Népszabadság, 1970. jan. 4.

³⁴ Tóth Pál: Az önállóság határa. Népszabadság, 1970. jan. 15.

³⁵ Tóth Pál: Nyereség mindenáron. Népszabadság, 1970. jan. 29.

³⁶ Sólyom József: Következetességet a reform végrehajtásában! Népszabadság, 1970. febr. 26.

nyok logikáját. (Ls. az előbb a társadalmi igények és a forintjövedelem szembeállítását!) S mivel a különböző követelményeket egyazon intézménytől, a vállalatától kéri számon, az eredmény az a bizonyos „se terv, se piac” állapot lesz. Ez újabb megerősítés arra nézve, hogy a piaci viszonyok nem képesek önszabályozó működésre, az állandó gyámkodás elengedhetetlen. Van amikor kifinomultabb állításokkal bizonygatják, hogy a társadalom üdvét szolgálja, ha a politika magába szívja a gazdaságot: „Nem véletlen, hogy a negatív teljesítmények, a nem kielégítő gazdasági hatékonyság, az ésszerű kockázat vállalásának hiánya, a termelékenység visszaesése, a dolgozók szemléletében megmutatkozó téves nézetek mögött szinte mindig ott találjuk a gazdasági vezetők apolitikus gondolkodását és elhatárolódását a politikai feladatoktól.”³⁷

De akkoriban nemcsak újságírók vagy megyei pártfunkcionáriusok nem látták át, hogy milyen kiterjedt feltételrendszert foglal magában, ha valóban aktivizálni akarják az áru- és pénzviszonyokat, ill. a visszalépések milyen hosszú távú kockázatot rejtenek. Az átállással járó fennakadások elhárítására olyan, reform mellett elkötelezett gazdaságpolitikus is fenntartás nélkül az államigazgatási és pártszervek fokozott beavatkozását sürgeti, mint Nyers Rezső: „Az állami, minisztériumi munkához több kezdeményezés és a jelenleginél több operativitás szükséges a tekintetben, hogy a fő gazdaságpolitikai célok megvalósulását szorgalmazzák egész ágazatukban, határozottabban lépjenek fel a termelékenység növeléséért, a veszteségforrások szűkítéséért, a korszerű és gazdaságos termelés gyorsabb térhódításáért.”³⁸ A X. pártkongresszuson ugyanilyen szellemben nyilatkozott Fock Jenő is³⁹, ilyen értelmű állásfoglalás került be a kongresszusi határozatba is.⁴⁰

A vállalkozó szellem kibontakozását gátolta az a kampány, ami a harácsolás, az üzérkedés ellen indult meg. Már az eddig idézett írásoknak is volt ilyen irányú passzusuk, azután pl. Szabó László, a szocialista erkölcs őre máj. 12-én „Harácsolók, élösködők” címmel közölt cikket a Népszabadságban,⁴¹ de különösen a X. pártkongresszus előtt erősödtek fel ezek a hangok.

Az országgyűlés őszi ülészakán Gáspár Sándor elítélte a reform kispolgári magyarázatát, „amely a közösség érdekeivel szembehelyezkedő harácsolásban látja a lényegét.”⁴² A Népszabadságban pedig hetente olvashattuk az elriasztó eseteket.⁴³ A budapesti pártértekezleten szintén heves érzelmeket keltett ez a téma: „Szenvedélyes vitát váltottak ki egyes negatív jelenségek, mint pl. az anyagiasság, a harácsolás, a visszaélések. Egyetértettek a felszólalók abban, hogy a negatív jelenségek nem szükségszerű következményei a gazdaságirányítás mai rendszerének.”⁴⁴

Elenyésző azoknak a cikkeknek a száma, amelyek a negatív erkölcsi jelenségeket reális történeti összefüggésekben tárgyalják. Tulajdonképpen Pozsgay Imre tanulmánya az egyetlen ebben az időben, amelyik megalapozott értékelést ad. Részletesen bemutatja, hogy a passzivitást, a konformizmust éppenséggel az elmúlt időszak gazdaságirányítási rendszere termelte ki. „A gazdaságirányítás utasításos rendszerének

³⁷ Horváth József: Ez is politika. Népszabadság, 1970. márc. 29.

³⁸ Nyers Rezső: Eredmények és problémák a gazdaságpolitikában. Társadalmi Szemle, 1970/1. 16—17. o.

³⁹ Fock Jenő: Hozzászólás a KB kongresszusi beszámolójához. Társadalmi Szemle, 1970/12. 12. o.

⁴⁰ Az MSZMP kongresszusainak határozatai. Kossuth Kk. Budapest, 1975. 229. o.

⁴¹ Szabó László: Harácsolók, élösködők. Népszabadság, 1970. máj. 12.

⁴² Népszabadság, 1970. okt. 3.

⁴³ Pl. „A nagyobb kalácsért”. Népszabadság, 1970. okt. 10., Veszélyes ügy. Népszabadság, 1970. okt. 17.

⁴⁴ Befejezte munkáját a budapesti pártértekezlet. Népszabadság, 1970. nov. 3.

több, a személyiséget és magatartást károsító tulajdonsága volt, mint a jelenleginek”.⁴⁵ A cikkben érdemes megfigyelnünk még egy jellemző dolgot. Pozsgay utal arra, hogy vannak akik szemben állnak a reformmal. Azt mindig csak a reform védőitől tudhatjuk meg, hogy vannak a reformnak ellenzői is. De hogy kik ezek, az sohasem derül ki. Ha valaki a nyilvánosság előtt nyilatkozik, mindig a reform nagy barátja, legfeljebb bizonyos részletkérdésekben van ellenvéleménye.

Az anyagiasság témája 1971-ben is napirenden maradt. Míg a Társadalmi Szemlében Nyers Rezső és egy sor közéleti ember próbálta elhatárolni a piaci viszonyokat a visszaélésektől, a gyarapodás vágyát az anyagiasságtól, az önzéstől,⁴⁶ addig a Pártélet 1971/12. száma tanácsok sorával vértette fel a propagandistákat a kispolgári ideológia elleni harchoz.⁴⁷

1971-ben kirajzolódik a tudományos publikációkban is egy közgazdasági probléma, aminek erőteljes ideológiai vetülete is lesz. Nevezetesen a munkaerővándorlás kérdése. A napilapok „vándormadarakat” elítélő cikkei után a Közgazdasági Szemle is többször foglalkozott vele. Rózsa József kiemelte azt az elemét, ami azután az ideológiai lecsapódását is meghatározta, ti. hogy a vándorlás iránya a nagyüzemekből a kis- és középüzemek felé mutat.⁴⁸ A MTA Közgazdsságtudományi Intézete KISZ szervezetének munkaközössége megkísérelte tárgyilagos elemzéssel eloszlatni a munkaerővándorlás méreteiről, káros hatásairól terjedő hiedelmeket. A jelenség hátteréről még a következőket írták: „A vállalati gazdasági és politikai vezetők jelentős része mégis egyértelműen negatív, sőt katasztrofális jelenséggént értékeli a munkaerőhiányt, ill. a fluktuáció jelenlegi mértékét. Különösen egyes nagyvállalati vezetőkre vonatkozik ez, akik elvárják, hogy patinás üzemeik magasabb bérekkel és juttatásokkal vonzhassák a legkiválóbb dolgozókat, de az elmúlt időszakban megszokták, hogy ehhez a kedvezőbb jövedelmi helyzethez nem kell korszerűbb technikát, s főként valóban nagyüzemi munka- és üzemszervezést teremteniük.” Néhány adminisztratív korlátozást már sikerült elérniük, ami azért veszélyes — írják a szerzők —, mert ez elfedi a fluktuáció egyes valóban káros következményeinek mélyebb okait.⁴⁹

Hogyan tovább?

1972-től határozottabbá vált a reform elveinek folyamatos kikezdése. Megint egy jellemző momentum; míg olyan közismert politikusok, mint Lázár Györgyi Pozsgay Imre, Friss István, Csikós-Nagy Béla a reformot pozitíven értékelik,⁵¹ addig Klézl Róbert egészen más hangot üt meg a Társadalmi Szemlében. Az állam

⁴⁵ Pozsgai Imre: Gazdaságirányítási rendszerünk és a pártszervek erkölcsi-politikai munkája' Társadalmi Szemle, 1970/11.

⁴⁶ Nyers Rezső: Gazdaságpolitikánk a gyakorlat tükrében. Társadalmi Szemle, 1971/4. A közéleti morálról moralizálás nélkül. Társadalmi Szemle 1971/8—9.

⁴⁷ Móna Gyula: A propaganda feladatai a kispolgári ideológia elleni harcban. Pártélet, 1971/12.

⁴⁸ Rózsa József: A munkaerőmozgások értékeléséhez. Közgazdasági Szemle, 1971/6.

⁴⁹ A MTA Közgazdaságtudományi Intézet KISZ-szervezetének munkaközössége: A munkaerővándorlás indítékai és hatásai az új mechanizmusban. Közgazdasági Szemle, 1971/7—8. 120—121. o.

⁵⁰ Friss István: Műszaki fejlesztés, terv, gazdasági reform. Társadalmi Szemle, 1972/4.

Lázár György: A hatékonyabb munkaerő-gazdálkodás népgazdasági és vállalati feltételeiről. Társadalmi Szemle, 1972/3.

Csikós-Nagy Béla: A magyar gazdasági reform eredményei és perspektívái. Közgazdasági Szemle, 1972/9.

Pozsgay Imre: A haladás ára. Társadalmi Szemle, 1972/5.

támogatások összege nagyon magas, a népgazdaság nettó jövedelmének 39%-a, s erre hivatkozva a következő terápiát javasolja: „a népgazdasági tervezés a mikrostruktúra alakításában nem lehet passzív, csupán regisztrálója az eseményeknek, hanem az országos fontosságú ügyekben aktív hatást kell kifejtenie. Ez annál inkább szükséges, mert az egész folyamat tervszerűsége csak így biztosítható. A középtávú népgazdasági terveknek a jövőben — nagy fontosságú kérdésekben — ágazati mélységet meghaladó alapossággal kell foglalkozniuk ezzel, külön is célszerű kijelölni azokat a nagyvállalatokat, amelyeknél központi beavatkozással (támogatás, kedvezménymegvonás, a piaci kapcsolatokra irányadó állami döntés) kell felszámolni a gazdaságtalan termelést.” Az intézkedési terv kidolgozása az ágazati minisztérium feladata. A gazdaságtalan termelés felszámolása érdekében hasonlóképp kell eljárni a kis- és középvállalatoknál is.⁵¹ Azt nem kell bizonygatni, hogy ez a recept milyen mély ellentmondásban van a reform elveivel.

Szabó József a Pártéletben hasonló szellemben nyújt eligazítást a propagandistáknak a szocialista állam gazdaságirányító szerepéről. Kikel a vállalati önállóság „parttalan értelmezése” ellen, és kijelenti, hogy „nemcsak decentralizálás szükséges, hanem egyes területeken centralizálás is”.⁵²

A Pártéletből azután arról is értesülünk, hogy a X. kongresszus után felerősödött a kispolgáriság elleni eszmei, politikai és adminisztratív harc. (Pl. másodállások, mellékfoglalkozások, tsz melléküzemágak szabályozása, a vándormadarak elleni rendelkezések stb.) Az interjúból az is kiderül, hogy sajnálatos módon „napjainkban is gyakori még a felületesség, a politikai szájtátiság.”⁵³

1972 novemberében határozatot fogadott el a KB, amelyben előírja, hogy „a gazdaságirányító szervek külön vizsgálják meg és kísérik figyelemmel az ország ipari termelésének jelentős részét előállító legnagyobb 40—50 állami vállalat tevékenységét”.⁵⁴ Az az érdekes az egészben, hogy a határozat szövegéből nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy mögötته az a koncepció húzódik-e meg, mint amit az ímént Klézl Róberttől idéztünk. Ugyanis a határozat hitet tesz a reform folytatása mellett is.

1973 elején a Társadalmi Szemléből újból meggyőződhetünk arról, hogy reform iránt korántsem volt osztatlan lelkesedés. Egyesek szerint a gazdaságirányítási rendszer csődöt mondott, elhibázott volt, mások a 72-es határozattól rendcsinálást vártak. Azt persze továbbra is homály fedte, hogy kik ezek.⁵⁵

Külön is figyelmet érdemel Birta István írása a Pártéletben, amely a propagandisták rovatában látott napvilágot. A pártoktatók székesfehérvári tanácskozásának azonos című dokumentumát ismerteti. Ebben többek között Wirth Ádám az érdek és az ideológia kapcsolatát elemezte: „Egyes negatív jelenségek azt mutatják, hogy az elmúlt években a szűken értelmezett gazdasági érdekek mögött átmenetileg háttérbe szorultak a szocialista társadalom alapvető érdekei, csorbát szenvedett a szocialista ideológiai értékrend. Ezért fokozni kell a szocialista társadalom ideológiai-politikai értékrendjének szerepét, különösen három vonatkozásban: 1. Jobban biztosítani kell a társadalmi érdekek elsőbbségét, a csoport- és a szűkebb egyéni érdekekkel szemben. 2. Sokoldalúbban jusson kifejezésre a munkának mint legfőbb értéknek anyagi

⁵¹ Klézl Róbert: A gazdaságtalan termelés csökkentése és a hatékonyság. Társadalmi Szemle 1972/1. 29—30. o.

⁵² Szabó József: A szocialista állam gazdasági irányító szerepéről. Pártélet, 1972/3.

⁵³ A szocialista közgondolkodás fejlődése. Pártélet, 1972/6.

⁵⁴ Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1971—1975. Kossuth Kk, 1979. 376. o.

⁵⁵ Pártmunkások nyilatkozatai a KB novemberi határozatáról. Társadalmi Szemle, 1973/1.

és erkölcsi megbecsülése. 3. Mindenféle gazdasági érdeket úgy kell realizálni, hogy azok társadalmunk szocialista jellegét erősítsék, a munkásosztály nagy társadalmi céljait szolgálják.”⁵⁶ Ez az okfejtés, túl azon, hogy konklúziójában használhatatlanul vagy nagyon is sok mindenre használhatóan általános, nem vesz tudomást a gazdaság autonóm törvényszerűségeiről.

1974-től kezdve kitapinthatóbbá válik az elméleti közgazdászok és a gazdaságpolitikusok álláspontjainak különbsége. A Közgazdasági Szemleben Tardos Márton és Hegedűs Zsuzsa azt javasolják, hogy az intézményrendszer irányában is terjesszék ki a reformot.⁵⁷ Falusné Szikra Katalin a gazdasági verseny kibontakozásának gondjairól ír.⁵⁸ (Két éve Tardos Márton szentelt egy tanulmányt ennek a témának.)⁵⁹ A Társadalmi Szemleben viszont Hoós János cikkének akár azt a címet is adhatta volna, hogy a monopóliumok dicsérete.⁶⁰ Azt már az előző évben kifejtette a struktúraváltozás kapcsán, hogy túlzottnak tartja a mechanizmus automatizmusai iránt táplált várakozásokat és indokolatlanul nagyon óvatosnak a központi beavatkozásokat és a közvetlen ráhatást.⁶¹

Apró Éva Keserű Jánosné könnyűipari miniszterrel készített interjút. Ebben a miniszter elismerte, hogy „az utóbbi években mind több ponton avatkoztunk be a vállalatok életébe. Most nem kívánok kitérni arra, hogy ez mennyiben tekinthető kedvező vagy kedvezőtlen jelenségnek. Ez a fajta „beavatkozás” egyszerűen szükségnek bizonyult.” Azután pl. a világgiazi árváltozásokra hivatkozott. De ez a szükség túl nagy szívfájdalmat nem okozhatott a minisztériumnak, mert a későbbiekben Keserű Jánosné kijelentette: „Bármennyire szentségtörésnek hangzik is, a „beavatkozás” mint fogalom nem mindig mond ellent a vállalati önállóságnak.”⁶²

Közben a nagyvállalatok megerősítették privilegizált helyzetüket. A Pártélet egyik interjúsorozatából is megbizonyosodhatunk erről. Jakab Sándortól megtudjuk: „...az ötven nagyüzem tevékenységére a gazdasági tényezők mellett elsősorban politikai okokból kell több figyelmet fordítani, jobb kapcsolatot teremteni.” Párdi Imre azt mondja el, hogy újabb ezek a vállalatok résztvesznek a középtávú tervek készítésében. Továbbra is figyelemmel kísérik őket. Így a kormányzat időben tud segíteni és beavatkozni. Csendes Lajos nyilatkozatának címe: Növekszik a tömegpolitikai munka hatékonysága.⁶³ Ez az irányvonal tűnik ki a napi sajtó cikkeiből is⁶⁴, a XI. kongresszuson is.⁶⁵

1975-ben a fentebb említett különbség az elmélet és gazdaságpolitika között tovább növekszik. A Közgazdasági Szemle lapjain Laki Mihály, Tardos Márton, Bauer Tamás kritikai elemzéseit olvashatjuk.⁶⁶ Vörös Gyula cikke: A „szocializmus

⁵⁶ Birta István: Érdekvizonyok a szocializmusban. Pártélet, 1973/7. 45. o.

⁵⁷ Hegedűs Zsuzsa—Tardos Márton: A vállalati vezetők helyzetének és motivációjának néhány problémája. Közgazdasági Szemle, 1974/2.

⁵⁸ Falusné Szikra Katalin: A gazdasági versenyről. Közgazdasági Szemle, 1974/3.

⁵⁹ Tardos Márton: A gazdasági verseny problémái hazánkban. Közgazdasági Szemle, 1972/7—8.

⁶⁰ Hoós János: A műszaki fejlődés és a gazdaságirányítás néhány összefüggése. Társadalmi Szemle, 1974/3.

⁶¹ Hoós János: A gazdasági növekedés és a struktúra változás. Társadalmi Szemle, 1973/3.

⁶² Apró Éva: A minisztériumok ágazati irányító tevékenységéről. Társadalmi Szemle, 1974/11.

⁶³ A nagyüzemek szerepének növelése. Pártélet, 1974/7.

⁶⁴ Pl.: Földes István: A negyvenkilencek. Népszabadság, 1975. aug. 9.

Terényi Éva: Segíteni a végrehajtást. Népszabadság, 1975. júl. 2.

⁶⁵ Pl.: Németh Károly: Gazdasági építőmunkánk feladatai. Közgazdasági Szemle, 1975/5.

⁶⁶ Laki Mihály: Versenyhelyzet és vállalati termékszerkezet. Közgazdasági Szemle, 1975/3.

Bauer Tamás: A vállalatok ellentmondásos helyzete a magyar gazdasági mechanizmusban. Közgazdasági Szemle, 1975/6.

Tardos Márton: Vállalati önállóság és központi irányítás. Közgazdasági Szemle, 1975/7—8.

politikai gazdaságtanának néhány alapproblémája” hosszú, a következő évre is átnyúló vitát indított a terv és piac viszonyáról, a „piaci szocializmusról”.⁶⁷

A Társadalmi Szemlében Földes Károly roppant egyszerűen ideológizálja meg a fennálló helyzetet: „A tervgazdálkodás szabályozási módjainak sokféleségét nem helyes leegyszerűsítő módon két szemben álló — a direkt és az indirekt — alaptípus skatulyáiba erőszakolni, vagy minden további lehetőséget kizáró alternatívának tekinteni. Bizonyos tekintetben persze választani kell a központosítás és a vállalati önállóság növelése között, de a magyar tapasztalatok nem igazolják azt a feltevést, hogy minden konkrét irányítási rendszer vagy az egyik, vagy a másik alaptípushoz tartozik.”⁶⁸

1975 és 1977 között a kifejezetten szakmai folyóiratoktól eltekintve (Közgazdasági Szemle, Gazdaság), a politikai jellegű sajtótermékekben (pl. Népszabadság, Társadalmi Szemle, Pártélet) mindent „előnt” a hatékonyság, a takarékoság, a termelékenység, a szervezett munka követelése, ezek a kifejezések mint piac, áru- és pénzviszonyok, gazdasági mechanizmus szép csöndben kikopnak. Ezzel párhuzamosan ha lehet még erőteljesebben átpolitizálódik a gazdaság.⁶⁹ A fordulat 1978-ban következik be. A sorrendet érdemes megfigyelnünk: átfogó, bíráló cikkek először a Közgazdasági Szemlében jelennek meg, az új szellem két év múlva, 1980-ban „gyűrűzik be” a Pártéletbe.

3. Összegzés

Mielőtt végiggondoljuk a lehetséges következtetéseket, magyarázattal tartozunk az időbeli határok megvonásáért. Az 1958—1968 közötti évekről semmit nem szólunk, vagyis épp az 1968-as reform előkészítéséről, ami igazán összevethető lenne az ötvenes évek második felének próbálkozásaival. Ennek az az oka, hogy 1963-ig azonkívül, hogy időnként emlegették a revizionizmust, semmi említésre méltó témánk szempontjából nem történt. Utána a szakmai nyilvánosság is csak egy Liska Tibor tanulmányból, (az ahhoz kapcsolódó bíráló cikkekből) és egy „A kommunista közgazdász aktíva tanácskozása” című tudósításból sejtette, hogy valami megindult a „színfalak mögött”.⁷⁰ A reformelőkészületekkel párhuzamosan nem folyt sajtó vita, az 1966-os KB-határozat pedig védetté tette a reformot a nyíltzríni támadásoktól. Ezért indítottunk 1968-cal.

⁶⁷ Vörös Gyula: A szocializmus politikai gazdaságtanának néhány alapproblémája Marx „Grundrisse”-je nyomán. Közgazdasági Szemle, 1974/3.

Sinkovics Alfréd: Törvényszerű-e a piac fejlődése a szocializmusban? Közgazdasági Szemle, 1975/5.

Vörös Gyula: A „piaci szocializmus” védelmezése ellen. Közgazdasági Szemle, 1975/10.

Lengyel László: A terv és a piac a szocializmusban. Közgazdasági Szemle, 1976/1.

Bonifert Donát: „Piaci szocializmus” vagy tervszerű gazdaságirányítás. Közgazdasági Szemle, 1976/6.

Belvarecz János: Hogyan lehet a marxizmusból eltüntetni a dialektikát? Közgazdasági Szemle, 1976/7—8.

⁶⁸ Földes Károly: Tervgazdaságunk szabályozási elvei a tapasztalatok tükrében. Társadalmi Szemle, 1975/6. 22. o.

⁶⁹ Pl.: Nem lehetünk kívülállók. Népszabadság, 1975. jún. 6.

Pártmunka és vezető szerep. Népszabadság, 1975. jan. 12.

Pártmunka és gazdálkodás. Népszabadság, 1975. jún. 24.

Szemlélet és százmilliók. Népszabadság, 1975. nov. 5.

⁷⁰ Liska Tibor: Kritika és koncepció.

Csikós-Nagy Béla: Kritikai megjegyzések a világpiaci árbázisú árrendszerhez.

Nagy Tamás: Egy kritikáról és koncepcióról Közgazdasági Szemle, 1963/9.

A kommunista közgazdász aktíva tanácskozása. Közgazdasági Szemle, 1964/2.

A fenti tényekből adódik, hogy a két korszak között alapvető különbség van. Az ötvenes években nem született meg egy, a politikát is kötelező határozat, így a reálfolyamatokban sem indult meg egy központilag irányított, átfogó változás. A vélemények mind a gazdaságpolitikusok, mind az elméleti közgazdák között megoszlottak, de mivel a vita csak elméleti síkon folyt, konkrétan senkinek az érdekeit sérelem nem érte. A későbbiekkel szemben a legmarkánsabb különbség, hogy a mindenkire kötelező párthatározat híján az ellenvélemények nyíltan megfogalmazódtak, a dolgokat nevükön nevezték. A reformmal szembeni érveket két nagy csoportba sorolhatjuk:

- a) kifejezetten ideológiai érvek (nagyon hamar elkezdődött a revizionista jelző osztogatása)
- b) gazdasági érvek, ezek egy része
 - nem vette tudomásul a direkt tervutasításos szisztéma problémáit, illetve azt, hogy ezek a szisztéma keretei között feloldhatatlanok, a másik, lényegesen kisebb része
 - reális problémákra utalt, amelyekről éppen 1968 után bizonyosodott be, hogy megoldásuk kemény dió (pl. a megfelelő „piackonform” árrendszer, a csőd-eljárás).

Mielőtt az 1968 utáni időszakról elgondolkodnánk, tudatosítanunk kell, hogy a reális képhez hozzátartozna a reálfolyamatok elemzése, ami viszont ennek a dolgozatnak nem témája. Ui. az ideológiai visszarendeződésektől függetlenül a reálszférában történtek nagyon fontos maradandó változások, amelyek a recentralizáció ellenére tovább éltek. Ebben a korszakban erősödött meg a második gazdaság, amit a gazdaságpolitika csak korlátozottan tudott elérni. S végül a reform elvei változtattak a közgondolkodáson is.

Mindezek után mit mondhatunk az 1968—1977 közötti évekről? A reform elveinek csöndes nyirbálása bevezetése pillanatától megkezdődött, az ideológia síkján egyértelmű cezúrák nem találunk. A folytonosságot senki nem törte meg, de a tényleges visszalépéseket sem regisztrálta senki a nyilvánosság előtt. Az elméleti közgazdák írtak ugyan bíráló tanulmányokat, de ezek is egyszerűen csak arról szóltak, hogy még milyen gondok vannak (pl. gyakoriak a szabályozó módosítások, nincs igazi verseny stb.), nem pedig arról, hogy bármiben visszaléptünk volna.

Különösen érdekes, hogy azokat az intézkedéseket, amelyek de facto ellentmondottak a reform elveinek, sohasem valami átmeneti kényszernek tüntették fel (pl. a világgpiaci árrobbanás miatt), amit idővel fel kell számolni, hanem az „igaz út” megtalálásának.

A 70-es évek közepére elég élesen elkülönülnek az elméleti közgazdászok és a gazdaságpolitikusok, apparátusban dolgozók, a vállalat vezetők egy részének nézetei. Az apparátusokban a reform kilúgozódása alulról felfelé haladt.

S itt értünk el a 70-es évek — legalábbis a gazdasági ideológiát tekintve — legrombolóbb hagyatékához: a szavak jelentésvesztéséhez. Ma már semmi garanciát nem jelent, ha valaki lelkes támogatásáról biztosítja a gazdasági változásokat. Ahhoz, hogy megsejtsük, valójában mit is akar, pl. megszámlolhatjuk hányszor említette a központi irányítás erősítését, hányszor a vállalati önállóságot, melyiket először. De biztos módszer nincs. Ez az állapot mind a tudományos viták, mind a gazdaságvezetés hatékonyságát aláássa.

A jelenség oka rendkívül egyszerű. Ha nincs mód az érdekek nyílt megfogalmazására, előbb-utóbb mindenki megtanulja a saját álláspontját a társadalmilag szalonképes frazeológiába becsomagolni, hiszen annak érvényesítésére csak így van esélye. Ez a társadalmi élet minden területén megfigyelhető, csak a gazdaságban ez azért

olyan feltűnő, mert a hatvanas évek végén ott történt egy frazeológiváltás, amelynek volt egy különlegessége. Az új elképzeléseket nem a hatalmat gyakorló apparátus egésze (politikai és gazdasági) termelte ki, így most ennek egy része kényszerült tanulásra, hogy saját pozícióit biztosítsa.

S végezetül még egy megjegyzés. A tekintetben kialakult egy általános megegyezés, hogy az ártermelés nem küszöbölhető ki társadalmunkból. Azt viszont már korántsem veszik ilyen komolyan, hogy az ártermelés nem valami gazdálkodási technika, amelyből tetszés szerint lehet elemeket kimazsolázni. Az ártermelés hatékony működéséhez hozzátartozik bizonyos társadalomszerveződési, bizonyos hatalomgyakorlási mód, bizonyos értékek tisztelete. (Láttuk, legnyilvánvalóbban a szocializmus politikai, erkölcsi értékeit állították szembe a reformmal.) Hogy ez a megközelítés mennyire nem általános, csak egy példát vegyünk. Akik az állam hatalmát féltik a gazdasági reformoktól, mindig a nyugati országok gazdaságpolitikájára hivatkoznak, lám ott is milyen erőteljes az állam gazdasági szerepe. Amikor aztán egyes jelenségeket vizsgálnak nem áttallanak csodálkozni azon, hogy ugyanazon eszközzel a liberálkapitalizmus „rendszabályozásán” keresztülment, s ma is autonóm társadalmi szervezetekkel körülvelt állam mennyire másképp él, mint a miénk. (Ls. szelektív struktúrapolitika.) Amíg ezeket az összefüggéseket figyelmen kívül hagyjuk, szükségképpen úgy járunk, mintha Angliában bevezetnék a jobboldali közlekedést, de egyelőre csak az autóbuszok számára.

Беата Фаркаш

К ПРОБЛЕМЕ СООТНОШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК И ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ

Общезвестно, что экономическая реформа развивалась с несколькими задержками. В своей статье автор анализирует, как отражается эта периодичность в печати, какие аргументы противостояли внедрению реформы и ее совершенствованию. Автор устанавливает, что в период 1953—57 гг. в печати развернулась дискуссия, базировавшаяся на открытые идеологические точки зрения, в которой одержали победу противники реформы.

Материал профессиональных дискуссий до реформы 1968 г. не был опубликован. После введения реформы противостоящие аргументы не были сформулированы, и начался закрытый подрыв принципов реформы. Статья стремится документировать это явление. Моральные и политические ценности более всего были противопоставлены экономической рационализации. Выяснение этих противоречий, размышление над ними необходимы для продолжения процесса реформы.

Beata Farkas

h SOME CONTRIBUTIONS TO THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMICS AND ECONOMIC POLICY

It is well known fact, that the reform of the economic management in Hungary has been advancing trough stopages. The author inventigates in her article that how this mirores is in the mass media, what sort of arguments were raised against introduction and further development of the reform measures. She states in the period of 1953—1957 that there was a debate in the pres sreferring to open ideological aspect, and the opposers weré wictorious.

The experts debates preceding the reform at 1968 were not published. After introduction of the reform the opposers did not formulate their objections, they challenged the principles in a hidden way. The article try to document these. The objectors confronted mostly the moral and political values with economic rationality. The making clear and thinking over of these are essential from the point of view of the contiuation of reform process.